

«خر داغ کردن»:

یک ضرب‌المثل ایرانی در امثال و حکم دهخدا

وحید سبزیان پور*

است.» که میدانی (۲۰۰۳: ۳۳۰/۱) آن را از امثال مولد (غیر عربی) دانسته که ریشه‌ای ایرانی دارد. از قراین دیگر ایرانی بودن این مضمون، سخن راغب اصفهانی (۱۴۲۰: ۷۶۴/۲) است که به‌حق معتقد است بیت زیر ترجمه اشعار فارسی است:^۱

لا تَتَّبَعَنَّ كُلَّ دُخَانٍ تَرَى
فَالنَّارُ قَدْ تَوَقَّدَ لِلْكَيِّ

ترجمه: هر دودی دیدی به دنبالش نرو / زیرا گاه آتش برای داغ کردن افروخته می‌شود.^۲

قرینه دیگر، این ضرب‌المثل عربی است: «لا تَطْمَعُ فِي كُلِّ مَا تَسْمَعُ: به هر چه می‌شنوی طمع مکن.» که ثعالبی (بی‌تا: ۴۳) آن را از دارا (از شاهان ایرانی) نقل کرده و میدانی (۲۰۰۳: ۲۶۹/۲) آن را از امثال غیرعربی (مولد) دانسته است.

منابع:

- آذرنوش، آذرتاش، ۱۳۷۳: «ابوالفتح البستی»، در: دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، ج ۶، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، صص ۹۵ - ۱۰۰.
- البستی، أبوالفتح، ۱۴۱۰؛ الادیون، تحقیق الاستادین وریة الخطیب و لطفی الصافی، دمشق: مطبوعات مجمع اللغة العربية بدمشق.
- الثعالبی، ابومنصور، (بی‌تا): الاعجاز و الایجاز، بغداد: مکتبه دارالبیان.

دهخدا (۱۳۶۳: ۷۲۷/۲) در ذیل ضرب‌المثل «خر داغ می‌کنند، کبابی در کار نیست» نوشته است: «در معنی مثلی، طمع بیجاست». آن‌گاه بدون شرح و ترجمه، دو عبارت عربی زیر را نقل کرده است:

– لا تَتَّبَعَنَّ كُلَّ دُخَانٍ تَرَى / فالنَّارُ قَدْ تَوَقَّدَ لِلْكَيِّ
– رَبُّ نَارٍ كَيْ خَيْلَتْ نَارَ شَيْءٍ.

این مضمون از امثال ایرانیان باستان است که به ادب عربی نفوذ کرده است، زیرا جاحظ (۱۹۶۸: ۳۹) می‌گوید: «بقول العرب: طَالِبُ الْفَلَاحِ كَالضَّارِبِ بِالْقِدَاحِ؛ سَهْمٌ لَهُ وَ سَهْمٌ عَلَيْهِ: «طالب نجات مانند قمارباز است گاه (تیر قمار) به نفع او و گاه به ضرر اوست.» جاحظ در ادامه به عنوان شاهدهی از امثال ایرانی، جمله‌ای فارسی را که الفاظ آن کمی ناآشنا است نقل می‌کند: «نه هر جا که دود آید دیر برتک تو کدانی نهند» سپس مثل فارسی را این‌گونه به عربی ترجمه می‌کند: «لَيْسَ كُلُّ دُخَانٍ طَبِيخٍ رُبَّمَا كَانَ دُخَانُ كَيٍّْ»: «هر دودی از آشپزی نیست ممکن است از داغ کردن باشد.»

از مطلب بالا به سهولت می‌توان میزان تأثیر فرهنگ و ادب ایرانی را در فرهنگ عربی تشخیص داد زیرا این مثل آن قدر برای عرب‌ها آشنا بوده که ادیبی ایران‌ستیز چون جاحظ، آن را در آثار خود به زبان فارسی نقل کرده است. دیگر اینکه معلوم می‌شود ضرب‌المثل عربی «رَبُّ نَارٍ كَيٍّْ خَيْلَتْ نَارَ شَيْءٍ: چه بسا آتش داغ کردنی که گمان شود آتش کباب

* دانشیار دانشگاه رازی. پست الکترونیک: wsabzianpoor@yahoo.com

۱. مولد به معنای تازه‌تولدیافته، نوحاسته و جدید است و به سخنان حکمت‌آمیزی اطلاق می‌شود که در زبان و فرهنگ عربی اصالت ندارند. این امثال در عصر اول عباسی از طریق اقوام غیرعرب، در اثر اختلاط فرهنگی و نژادی بیگانگان با عرب‌ها به وجود آمد. (مفتاح الحداد، ۱۹۹۸: ۳۰)
۲. راغب نام گوینده این بیت را مشخص نکرده است. این بیت در دیوان ابوالفتح بستنی (۱۴۱۰: ۳۱۰) دیده می‌شود که از شاعران ذولسانین، اهل بست در جنوب افغانستان است که دیوانی هم به زبان فارسی داشته و واژه‌های فارسی در شعر او بسیار است و یکی از ناقلان فرهنگ ایرانی به عربی است. نک: آذرنوش، ۱۳۸۳: ۹۵-۹۹. بستنی در دربار سبکتکین غزنوی و پسرش محمود، منشی و دبیر بوده در اواخر عمر به ترکستان رفته و در همانجا وفات کرده است. همچنین نک: حبیب‌اللهی، ۱۳۳۶: ۲۴۵.

ضبط نصوصه و علق حواشیه الدكتور عمر الطباع، شركة دار الارقم
بن ابی الارقم للطباعة و النشر.

– مفتاح الحداد، فیصل، ۱۹۹۸؛ الامثال المولدة و اثرها فی الحياة
الادبية فی العصر العباسی حتى نهاية القرن الرابع الهجری، بنغازی:
منشورات جامعة قاریونس.

– میدانی، ابوالفضل ۲۰۰۳؛ مجمع الأمثال، تحقیق و شرح و فهرست
الدكتور قصی الحسین، الطبعة الاولى، بیروت: منشورات دار و
مکتبة الهلال.

– الجاحظ، عمر بن بحر، ۱۹۶۸؛ البیان و التبيين، بیروت: دارالفکر
للجميع.

– حبیب اللہی، ابوالقاسم، ۱۳۳۶؛ ارمغان نوید، (مجموعه مقالات و
اشعار استاد)، به کوشش محمد حبیب اللہی اصفهانی، انتشارات
میثم تمار.

– دهنخدا، علی اکبر، ۱۳۶۳؛ امثال و حکم، چاپ ششم، تهران:
انتشارات امیرکبیر.

– راغب الاصفهانی، ابوالقاسم الحسین بن محمد بن المفضل،
۱۴۲۰؛ محاضرات الادباء و محاورات الشعراء و البلاغ، حققه و

همایش میراث علمی غیاث الدین جمشید کاشانی

مرکز پژوهشی میراث مکتوب و دانشگاه کاشان در نظر دارند با همکاری پژوهشکده تاریخ علم
دانشگاه تهران، انجمن ریاضی ایران و خانه ریاضیات اصفهان، همایش «میراث علمی غیاث الدین
جمشید کاشانی» را به مناسبت ششصدمین سال درگذشت این دانشمند پرآوازه ایرانی در تاریخ ۳-۴
اسفندماه ۱۳۹۰ در کاشان برگزار کنند.

اطلاعات دقیق تر در این باره در پایگاه اینترنتی مرکز پژوهشی میراث مکتوب
(www.mirasmaktoob.ir) درج شده است. از پژوهشگران و علاقه‌مندان به حوزه تاریخ علم
دعوت می‌شود عنوان و چکیده مقالات خود را به همراه رزومه علمی و اطلاعات تماس از طریق
پست الکترونیک (kashani@mirasmaktoob.ir) یا دورنگار (به شماره ۰۶۲۵۸۰۶۶۴۰۲۱ تا اول
بهمن ماه سال جاری به دبیرخانه این همایش ارسال نمایند).

مرکز پژوهشی میراث مکتوب